

DAMASCHIN BOJINCĂ (1801–1869)

DAMASCHIN BOJINCĂ ȘI LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ DIN BANAT

MARCU MIHAIL DELEANU

Cuvinte-cheie: *limbă literară, dialect literar bănățean, regionalisme*

Damaschin T. Bojincă¹ (1801-1869) s-a născut la Gârliște, într-o familie de preoți: bunicul Ioan și tatăl Matei Popovici. Fratele mai mare, Petru, va fi preot în satul natal, iar cel mijlociu, Vasile, învățător. A început școala la Vârșeț sau Oravița, a continuat la Preparandia din Arad, apoi liceul piarist din Timișoara și din Seghedin, Academia de drept din Oradea, încheindu-și studiile la Budapesta, în 1828. Înainte de plecarea la Iași a lucrat ca jurat-notarăș la Înalta Tablă a Ungariei și avocat, implicat în activitatea Deputăției pentru fondurile școlare naționale ortodoxe, după ce i-a fost refuzată intrarea în viața monahală. Pentru **cultura filologică** a lui Damaschin Bojincă (nume de familie originar al predecesorilor veniți din Brădiceni - Gorj), reținem că la Oradea l-a avut profesor (și) pe Ladislau Ghedeon, adept al romanității limbii române și critic al lucrării lui Sava Tököly. În lista cărților prezentate cenzurii la intrarea în Moldova figura și o *disertație despre limbile latine*. (Bocșan 1978, VII-XIII, LX-LXI).

1. Principalele scrieri în care apar opiniile lui Damaschin Bojincă despre latinitatea limbii române și romanitatea românilor sunt *Răspundere desgurzătoare la cârtirea cea în Hale [...]*, 1828, și *Anticile romanilor [...]*, 1832-1833. (Pentru titlurile complete vezi

¹ Am optat și noi pentru grafia *Bojincă*, deși el semna *Bojâncă*, așa cum scria și G. Ivănescu.

Bojincă 1978, 5 și 117). Prima lucrare, publicată mai întâi latinește, în 1827: *Animadversio in Dissertationem Hallensem* [...] (vezi titlul complet în: Bojincă, 1978, 3), este un răspuns polemic la broșura lui Sava Tököly, *Erweiss, dass die Valachen nicht Römischer Abkunft sind, und diesz nicht aus ihrer Italienisch-Slavischen Sprache folgt* [...], Halle 1823. Bojincă a scris în limba latină pentru ca lucrarea lui „să o înțeleagă și să o judece și învățații a tuturor națiilor străine...” (8). Ca și, mai apoi, Eftimie Murgu, coregionalul său bănățean, Bojincă se adresa „iubitoriului de cetire naționalist”, dar și învățaților europeni, în chestiunea limbii și, implicit, a drepturilor românești în Imperiul Austro-Ungar. K. Rath v. *** (= Sava Tököly) i-a răspuns prin republicarea scrierii sale în ediție bilingvă, germană-română, la Pesta în 1827, iar în 1828 Bojincă își rescrie, în română, lucrarea din 1827, amplificând informațiile și comentariile. (Boçșan 1978, 3).

2. Sub aspect lingvistic sunt demne de reținut câteva idei preluate de Bojincă din lucrările unor istorici și filologi europeni sau români (Petru Maior, spre exemplu). Dintre străini, amintim îndeosebi pe F. Griselini, cu *Descrierea Banatului* (1780, în germană). Din prezentarea făcută de Bojincă *ghintelor de căpetenie și a celor părtinitoare*, deducem că el avea cunoștințe despre clasificarea genealogică a limbilor neolatine: din romani descăleacă „românii, italianii, spaniolii, cea mai mare parte a frâncilor [...] Aceste națione sunt toate spițele ghintei romane.” (7). Pentru că el includea și pe tevalii din Anglia printre urmașii romanilor, publică, în paralel, *Tatăl nostru*, în română și în limba vallică (după *Biblia Vallică* apărută la Londra în 1588).

2.1. Continuatoarele limbii latine din Italia, Galia (sau Franța) „nu se apropie de limba strămoșească cea romană așa de tare ca ceastă neînvățată a românilor.” Dacă sunt unele deosebiri între latină și română, datorate influențelor *alimănești, ungurești și slavești*, să nu uităm că și latina vulgară se deosebea de cea cultă: „*plugarii romanilor vechi, cu mult mai simplu și mai neplăcut au vorbit decât cetățenii sau cei cultivați...*”, scria Augustin. Urmează exemple: *vulturis* și *hemonem* în loc de *vultur* și *hominem*, *Bovebous amissis* în loc de *Bovibus amissis* ș.a. (21).

2.2. Făcând parte, la Buda și Pesta, din cercul naționaliștilor care înființaseră și susțineau școala românească a macedoromânilor refugiați din Balcani, D. Bojincă îi reproșează lui Sava Tököly că neagă originea romană și a *țințarilor* (*machedo-vlahilor*) și a *caravlahilor* („*adică românii din Dachia veche*”). D. Bojincă îl citează pe istoricul maghiar Paul Nagy, care scrisese că *ghinta română e rămășiță [a] romanilor: „precum și limba romană cea stricată și până astăzi în gurile lor custătoare (întru care se și numesc români) despiciat adeverează.”* (17).

3. Pe aceeași linie a preocupărilor polemice în raport cu potrivnicii care și-au *zburlit coama, ascuțindu-și colții* asupra românilor (10), Bojincă a tradus în română răspunsurile date de Petru Maior lui Bartolomeu Kopitar, texte publicate în *Anexe* la ediția a II-a a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834. (Bocșan 1978, 130). Scriind împotriva cârtitorului Sava Tököly și a altora ca el, care susțineau că românii din nordul și din sudul Dunării nu sunt urmașii romanilor, Bojincă nu uită să discute etnonimul *vlah*, folosit de slavi (cu sensul de *italian* - 16) din dorința „*de a-și lăți neamul său prin tragerea românilor către sine*” (8): „*Dânșii [românii – n.n.] nu se numesc pe sine vlahi, ci români sau romani.*” (18).

4. **Limba** scrierilor lui D. Bojincă reflectă, după opinia lui Nicolae Bocșan, „*stadiul la care a ajuns limba literară*” în vremea lui, îmbinând „*arhaisme cu forme noi*”, ceea ce nu diminuează aportul „*incontestabil al cărturarului la perfecționarea și cultivarea limbii române literare unitare.*” (Bocșan 1978, LXII). Editor al ediției de texte selective *Scrieri* din 1978, N. Bocșan a folosit, la transliterarea caracterelor chirilice, *principiul interpretativ* recomandat de Iosif Pervain, principiu despre care nu știm dacă și cât impietează la redarea aspectului fonetic al textului original.

5. Din păcate, scrierile lui D. Bojincă nu au făcut obiectul de studiu al tratatelor de istoria limbii române literare. (Vezi, spre exemplu, Rosetti-Cazacu, 1961, dar și altele). Doar G. Ivănescu, mai atent cu scrierile din Banat de la începutul secolului al XIX-lea, în *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 1947), îl amintește pe Bojincă alături de Țichindeal (132), reținând, din *Anticile romanilor*, termenul *nat „om”* (132). În *Istoria limbii*

române (Iași, 2000), scriind, iarăși, despre *dialectul literar bănățean*, îi acordă un spațiu meritat lui Paul Iorgovici, considerând că acesta „a căutat să reformeze limba literară românească pe baza dialectului bănățean, să impună dialectul bănățean ca limbă literară a tuturor românilor...” (662). În aceeași direcție pot fi cercetate și scrierile lui D. Bojincă publicate la Buda înainte de plecarea în Moldova.

5.1. D. Bojincă nu este avut în vedere nici la cercetarea stilului juridic-administrativ (vezi Colectiv 1984), deși se știe că a întocmit un *Proiect pentru instrucția avocatului criminalicesc*, a făcut parte din *Comisia praxilelor*, desemnată de domnitorul Sturza pentru traducerea din grecește a *Codului Calimach*. Apoi, dintr-o altă comisie, pentru revizuirea și completarea aceluiași cod, la tipărirea căruia Bojincă întocmește lista „*greșelilor ce s-au strecurat în text...*” (Bocșan 1978, XVII). Aceeași răspundere i-a revenit când s-a tipărit, în 1835, *Sobornicescu hrisov*: „*însărcinat dinadins de înălțimea sa ca să nu (se) facă vreo greșeală la tipărirea lor.*” (Bocșan 1978, XVIII). Putem presupune că i s-a acordat încredere în acest domeniu și pentru cunoștințele sale de limbă românească *relatinizată, reromanizată*, așa cum se scria aceasta în Ardeal și Banat. El considera că limba este o componentă a nației, susținând, ca director al Seminarului de la Socola, instruirea „*în limba națională pentru accesibilitatea învățăturilor printre elevi, pentru cultivarea limbii, dar și pentru faptul că este limba vieții publice, a administrației și a bisericii.*” (Bocșan 1978, XIX). A predat cursuri de drept, sistematizând materia în *secții, capuri, încheeturi, anexe și titluri*. (Bocșan 1978, XLII).

6. Câteva aspecte ale limbii române specifice scrierilor lui D. Bojincă le-am selectat din lucrarea *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul prințipul Țării Românești pe scurt deduse de D. Bojincă*, apărută în „Biblioteca românească” a lui Carcalechi. (Bojincă 1978, p. 59-82, la care vom face trimitere). Ne-am oprit la acest text (și) pentru că el poate fi comparat cu lucrarea lui Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul* [...] (I, 1904; II, 1907), constatând evoluția limbii române în Banat după trei sferturi de secol. Din punct de vedere stilistic și al limbii literare, **sintaxa, morfologia, fonetica** și

lexicul din textul lui Bojincă suferă de o nesiguranță pregnantă, oscilând între aspectul arhaic din vechile tipărituri românești și tendințele de înnoire ivite la începutul secolului al XIX-lea.

6.1. Sintaxa surprinde în primul rând prin **topica** neobișnuită, frecventă fiind antepunerea epitetului (ornant, apreciativ, evocativ): „unii *pizmătareși* boieri”, „cu o *lingușitoare* scrisoare”, „cu o *lăudătoare* prefacere”, „*arsele* case” ș. a. Uneori, legătura dintre determinantul antepus și determinat este întreruptă nefiresc: „înviforata *principului* inimă”, „așteptatul *de la Batori* ajutor”, „făcuta *de hanul* înșelăciune”. Frecvent sunt antepuse epitele duale și multiple: „*îndrăzneța și turbata* ceastă cutezare a lui Mihai”, „*a sa și a celor săi* viață”, „*viteazul, bătătarnicul și spre toate hotărâtul* cest bărbat”.

6.1.1. La capitolul sintaxă ar mai fi de remarcat atributul în cazul dativ („princip *țării*”) și preferința pentru infinitiv față de conjunctiv: „Cea mai dintâi deprindere a principului fu de *a se înțelege* și *a se împăca* cu împrumutătorii...”, „sume de bani *a stoarce* și alte daruri apăsătoare *a smulge*.” Nu putem fi siguri că asemenea trăsături ale scrierii lui Bojincă sunt determinate (și) de originalul german pe care l-a prelucrat în română, deoarece nu există deosebiri față de paragrafele traduse (cu ghilimelele de rigoare) din cronica lui *Hristian Engel* și restul textului. Semnalăm asemănarea cu stilul lui Dimitrie Cantemir (pentru care vezi Iordan 1977, 157-163), despre care a scris Bojincă: *Viața lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei și prințip în împărăția rusească*.

6.2. În domeniul **morfologiei** remarcăm câteva exemple din care se vede că limba română folosită de Bojincă avea forme flexionare nesigure în raport cu româna literară de mai târziu: *principul* „principele”, „*calea virtutei, dreptății*”, „*vrea să încete* acea alergare”, „*să se uneze* cu armia lui Mihai”, *predede* „predase”. De limba literară mai veche țin *țarmurul* „țarmul, malul”, *aceștii* „aceștia”, *carii, carele* pentru „care”, pluralul *călile* „căile” (la Sofronie Liuba: „*gara călii* ferate”). Verbul „a spiona” este de conjugarea a IV-a: „Mihai *spioni* puterea lor...”. De aspectul vorbit/popular al limbii române de la 1830 țin formele *capu* (alternând cu notarea articolului hotărât: *sultanul*) și *a* pentru „al, a,

ai, ale”: (stegul cel verde) „a profetului lor Mahomed”, „domni moștenitori a Țării Românești”, „cererile cele fără dreptate a vizirilor”.

6.3. Și **fonetica** reflectă stadiul limbii române de la 1830, cu forme vechi și populare: *ea* redat prin *é*, *a acupa* „a ocupa”, *a anumi* „a numi”, *au* „sau”, *corajia* „curajul”, *ianiciari*, *îndărăpt*, *svat*, *svătuit*, *supt* „sub”, *să se rumpă*, *să sloboază*, *tractat*, *să tracteze*, *varvari* „barbari”. Forme curioase sunt *tartari* „tătari”, *rămâind*, iar fonetismul (de influență germană) *prințipul* (o singură dată, în titlu) alternează cu *principul* (ca în italiană).

6.4. **Lexicul** ilustrează același stadiu al unor forme încă nefixate ale limbii române scrise din epocă. Însă pendularea lui Bojincă între arhaic și modern, lipsa de fermitate în folosirea neologismelor pot fi puse și pe seama griii autorului de a fi înțeles de cititori. Și așa se pot explica **neoașismele**, cuvinte și sintagme azi aproape ieșite din uz, folosite de Bojincă în locul unor neologisme: *ar fi de lipsă* „ar fi necesar”, *ar fi îmbulzit* „ar fi invadat”, *făgăduință* „promisiune”, *fățârie* „pretext”, *frânți* „învinși”, *iscurgere/incurgere* „incursiune”, *îndămânat* „potrivit”, *înțelegere de unită lucrare* „alianță”, *legătuință*, *legătuire* „tratată, convenție”, *mai vârtos* „în special”, *a mântui* „a elibera”, *pe supt mână* „în secret”, *pizmătareți* „invidioși”, *a povățui* „a comanda” (dar și *comendiriua*), *povățuitori* „consilieri, sfetnici”, *prepus* „intenție”, *privighetoriul* „vigilentul”, *sarcină* „trofeu (de război)”, *svat tăbăresc* „consiliu de război”, *tărie/tărime* „fortificație”.

6.4.1. Din aceeași categorie a cuvintelor și sintagmelor azi mai puțin folosite, dar uzuale în 1830, fac parte: *a apuca armele a mână*, *a conteni* „a opri, a înceta”, *cruntă* „însângerată”, *a cugeta* „a gândi, a socoti că”, *gâlceviri* „neînțelegeri, certuri, disensiuni”, *opreală* „prinsoare, prizonierat”, *pierduți* „uciși”, *turmă* „ceată, trupă militară”. Nu am dedus, din context, sensul cuvântului (dumbravă) *lăpăstoasă*, iar *lipsa neaverii de bani* este o tautologie, ca și *pricuroasele primejdii*. Este explicat în context *bălăbănuindu-se*: adică *bătându-se*.

6.4.2. Nu am făcut o statistică a raportului dintre cuvintele de origine slavă sau latină, dar prima impresie este că Bojincă nu a fost

preocupat în mod expres de termenii cu etimologie latină, așa cum va face, spre exemplu, Eftimie Murgu. Notăm doar *apriat* „clar, lămurit” și *muiere*.

6.4.3. Din același strat lexical de la trecerea dintre secole vin câțiva termeni care trimit la influența grecească: *a pretenderisi*, *îi siguripsea*, *să se siguripsească* „să se asigure”, *o ispiliră* (explicat în context: *o răpiră de averi*).

6.4.4. Nu lipsesc **neologismele** din textul lui Bojincă, mai mult sau mai puțin adaptate fonetic și morfologic, dar sunt evident mai puțin reprezentate, în comparație cu termenii numiți de noi neoașisme: *alirtul* „aliatul” (o fi o greșeală de tipar sau de lecțiune?), *armadia/armia* (dar și *armată*, *oaste*), *carete*, *consiliari*, (orașe) *mercantile* „comerciale”, *mercantilul* „(cartierul) comercial, negustoresc”, (trupe) *nove*, *rezidență* „reședință”, *revoluție*, *senat* „sfat domnesc”, *titula* „titlul”. Reținem câțiva termeni militari de influență franceză și germană: *chirasirii* < fr. cuirassier, *obersterul* „comandantul” < germ. Oberst „colonel”, *ofițir* < germ. Offizier. Cuvântul *lagăr* < germ. Lager alternează cu *tabără*. Preocuparea lui Bojincă de a fi înțeles de cititor l-a condus la explicarea unor neologisme în context: *conferință* (*vorbă de taină*), *existență sau ființă*, *rezultat sau hotărâre*.

6.4.5. Formarea cuvintelor este un alt domeniu în care se observă nesiguranța limbii române în comparație cu stadiul ei consolidat de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Este vorba despre forma ei de la 1830 sau de gradul în care Bojincă stăpânea și folosea limba română în contextul intercultural și multilingvistic de la Buda, ostil românilor și românității. Am cules câteva exemple de cuvinte derivate cu **prefixe** care nu s-au impus în limbă: *îmbucurat* „bucuros”, *a se împuternici* „a se întări (mil.)”, *preînvie* „reînvie”, *presocotire* „cugetare, judecată”; **fără prefix**: *deplinirea* „împlinirea”, (cererile) *fără dreptate* „neîndreptățite”. La **substantive** sunt frecvente *armații* „soldații, oștenii”, *bătaie* „bătălie” și *împăcăciune*, *îngreoarea* „îngreunarea”, *supăreală* „supărare”. Și câteva **adjective** au o formă curioasă: *austriesc*, *îngrijit* „îngrijorat”, *plinîmputernicit* „plenipotențiar”, *puternicitul* (foc) „puternicul”, *vrăjmășească* „vrăjmașă”. Să reținem și

superlativul stilistic *necutremuratul în vitejie* (Mihai); *lotriu* este folosit cu sensul „viclean” (despre Basta), iar Mihai este ucis *lotrește*. Câteva verbe par creații ale lui Bojincă: *a pluti* „a trece cu luntrea, cu pluta”, *a pușcări* „a bate o cetate cu tunul”, *rebelind* „răsculându-se”; *a-și răsplăti* are înțelesul „a se răzbuna, a-și lua răsplata”: *și-ar fi răsplătit despre ei*; Basta *s-au fost încopceat* „aliat” cu ardelenii.

7. Din **perspectivă dialectală**, parcurgând partea a doua (*Apendice*) a răspunsului dat lui Sava Tököly în limba română și paginile scrise de Bojincă despre Mihai Viteazul, am reținut fapte de limbă, îndeosebi **lexicale**, interesante pentru studierea diacronică a subdialectului bănățean: *a acea* „a pândi, a urmări”, *astrânse* „strânse”, *bât*, *boată*, *butir* „unt”, *cârpile* „mai cocorate pene” (Costin 1926, 10: adj. *cocorat*), *dezbârnați* „separați”, *dimicare* „hăcuire” (băn. *a gimică* „a rupe în bucăți”: „așa *dimica*, cât 10.000 ardeleni rămaseră morți”; „până nu fuseră aceștii toți *dărăburiți*”), „vorbiri *împulpătoare* spre ură” = ațâțătoare, *faină* „frumoasă”, *în pele* „în pielea goală”, *nima* „nimeni” (frecvent), *opăceală* „întrerupere” (Costin 1926, 150: *a opăci*), *a prici* „a face atent” (Costin 1934, 160: *a prici*), *proptă* „sprijin”, *restaniță* (la fântână) „ghizd, împrejmuire de piatră sau de lemn” (Costin 1934, 165: *răstaniță* „marginea patului din afară”; de fapt: spătarul scaunului de lângă pat, care se rabatează, lărgind spațiul pentru dormit), *ruji* (în paranteză, după *roze*), *smintele* (în titlu, apoi imediat: *greșeli*), „în *straiță* sau *tașilă*”.

7. 1. **La regionalisme** pot fi încadrate și unele arhaisme: „*născocorâră* pre Basta asupra lui Mihai” (la Costin 1926, 144: *a se născocori*, cu sensuri asemănătoare cu *Născocor* din Cârlibaba al lui I. Budai-Deleanu), *săguiu* „traistă?” (nu e în MDA), *vederoasă* „luminoasă” (opus al lui *întunecată*; învechit și rar în MDA); *vederoasă* = strălucitoare *lumină*.

7.2. **Prefixe** specifice graiurilor din Banat apar la derivatele *izălfă* și *zăuitării*.

7.3. În plan **morfologic** sunt frecvente **a scria** și perfectul simplu al verbului **a da**, cu formele: *dede*, *dederă*.

7.4. Nu lipsesc nici **aspectele fonetice** specific bănățene: *gruniul* „ridicătură, grui”, *flueroniul, făcătoriul, măduă* „măduvă”. Frecvente sunt și *pre* (rar: *pe*), *preste*, care pot fi încadrate și la arhaisme, alături de *fărină*.

8. Scrierile cu subiect istoric publicate de Bojincă la Buda nu sunt studii, ci povestioare cu scop educativ, pentru un cerc larg de cititori cărora se adresează, uneori, ca un povestitor popular: „*Mihai vrând [.] zic [.] să tragă...*”; „*Nu mult după aceasta frânse Mihai jurământul, ci pentru ce?*”; „*Așa e lumea! Așa sunt oamenii! În loc de mulțămire, nemulțămire; în loc de acoperemânt și mulțămitoare scuteală, surpare și vânzare vânează.*”

9. În concluzie, scrierile lui D. Bojincă au fost cercetate până acum îndeosebi de istorici și etnografii, mai puțin de către filologi. Din cele arătate aici se vede că textele sale prezintă interes și pentru lingviști. Prin ceea ce a publicat înainte de plecarea în Moldova, locul textelor lui Bojincă în istoria limbii române literare din Banat urmează imediat lui Paul Iorgovici și după cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg.

Bibliografie

- Bocșan 1978 Nicolae Bocșan, *Studiu introductiv și Note la: Damaschin Bojincă, Scrieri [...]*, Timișoara, Editura Facla.
- Bojincă 1978 Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*. Studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan. Timișoara, Editura Facla.
- Costin 1926 [Lucian Costin], *Graiul bănățean (Studii și cercetări de...)*, I, Timișoara.
- Costin 1934 Lucian Costin, *Graiul bănățean (Studii și cercetări de...)*, Turnu Severin, 1934.
- Iordan 1977 Iorgu Iordan, *Limba literară. Studii și articole [...]*, Craiova, „Scrisul românesc”.
- Rosetti-Cazacu 1961 Acad. Al. Rosetti – B. Cazacu, *Istoria limbii române literare. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, București, Editura Științifică.
- [Colectiv]1984 *Stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea. Structura imaginii în stilul juridic-administrativ*, Timișoara, Tipografia Universității.

DAMASCHIN BOJINCĂ AND ROMANIAN LANGUAGE IN BANAT
(Abstract)

Keywords: *literary Romanian language, literary dialect of Banat, regionalisms*

The present article notes that Bojinca Damaschin's work has been researched so far only by historians, ethnographers, although his writings are of interest for philologists, too. In the history of Banat literary language Damaschin Bojinca - by his work published until 1832, when he went to Moldova - succeeds Paul Iorgovici and Nicolae Stoica from Hațeg.